

KONFERENCJA POŚWIĘCONA POLSKO-LITEWSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ
W OCZACH PODRÓŻNIKÓW Z FRANCJI I NIEMIEC

W dniach 28 i 29 VI 2013 r. w Sali Uczyt Muzeum Pałacu w Wilanowie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa „Rzeczpospolita Obojga Narodów w oczach podróżników z Francji i Niemiec”. Tematyka konferencji dotyczyła kontaktów międzykulturowych oraz sposobów przedstawiania Rzeczypospolitej w piśmiennictwie francuskim i niemieckim i wzajemnych relacji między tekstami. Za cel postawiono sobie przedstawienie grupy autorów i odbiorców, identyfikację oraz analizę powtarzających się motywów i obrazów oraz wypracowanie metod i perspektyw badawczych. W konferencji udział wzięli historycy, literaturoznawcy i kulturoznawcy z Polski, Francji i Niemiec. Językami konferencji były niemiecki, francuski, polski i angielski.

W temat konferencji wprowadził słuchaczy prof. Włodzimierz Zientara (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń), który w swoim referacie pt. „Forschungsstand und -perspektiven zur frühneuzeitlichen Reiseliteratur in Polen und Deutschland” zaprezentował sylwetki podróżników i autorów relacji o Polsce w XVII i XVIII w., przy czym zaakcentował fakt, że autor opisu podróży niekoniecznie musiał sam odwiedzić opisywany przez siebie kraj. Stosunkowo niewielka liczba dostępnych badaczom siedemnastowiecznych opisów podróży do Polski jest, zdaniem W. Zientary, efektem tego, że w omawianym okresie Rzeczpospolita była areną licznych wojen oraz nie dysponowała tak rozbudowaną siecią renomowanych szkół jak kraje Europy Zachodniej. Wszystko to przyczyniało się do jej niewielkiej atrakcyjności jako celu podróży. Przebieg spotkania z obcą kulturą miał według prof. Zientary być uzależniony od wcześniejszego przygotowania i wykształcenia podróżnika, co z kolei zmusza współczesnego badacza literatury podróżniczej do zwrócenia szczególnej uwagi na postać autora oraz kontekst historyczny, w którym powstało jego dzieło. Otwartość na wczesnonowożytny „teksty prasowe” oraz powieści może, jak uważa W. Zientara, stanowić uzupełnienie materiału badawczego z omawianej tematyki. Odwaga w wychodzeniu poza granice tego co znane powinna towarzyszyć każdemu badaczowi piśmiennictwa podróżniczego, wymaga ona jednak przygotowania metodologicznego, znajomości języków obcych oraz dorobku kolegów z innych krajów. Nadzieja na stworzenie dogodnych warunków do wymiany doświadczeń i wyników badań przyświecała organizatorom omawianej konferencji, jak podkreślił W. Zientara.

Kwestię interdyscyplinarności badań nad literaturą podróżniczą podjął w swoim referacie „Das französische Polenbild in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts am Beispiel der Korrespondenz von Pierre des Noyers” również prof. Jan Borm (Université de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines), określając wielojęzyczność jako jedną z podstawowych cech badacza piśmiennictwa podróżniczego. Większość konferencji dotyczących tej problematyki bądź publikacji związanych z tą tematyką ukazuje – zdaniem J. Borma – że nieznamość języków zawęża obszar dostępny badaczowi. Problem dostępności informacji był obecny także w życiu Pierre’a des Noyers, francuskiego dyplomaty i sekretarza polskich królowych Ludwika Marii Gonzagi i Marii Kazimiery d’Arquien – w swoich tekstach krytykował on brak zainteresowania Francuzów wydarzeniami w Polsce i przeciwstawiał je

wadze, jaką dwór wiedeński przykładał do aktualnych informacji z Rzeczypospolitej. Sam de Noyers nie uniknął stereotypowych opisów pijaństwa i gwałtowności Polaków, a w swoich twierdzeniach na temat ustroju państwa polsko-litewskiego nieraz cytował krytyczną opinię Jana III Sobieskiego.

Zwracając się w dyskusji do referentów, prof. Stanisław Roszak (UMK, Toruń) nawiązał do kwestii postrzegania siebie i innego, pytając, w jaki sposób ukazanie wrażeń z podróży po Polsce zmieniało się w XVII i XVIII w. Zwracając się do S. Roszaka, W. Zientara zaznaczył, że podczas gdy piśmiennictwo XVII w. operowało raczej stałymi i niezmiennymi wizerunkami Polski i Polaków – te miały oscylować między zdziwieniem a obrzydzeniem – to z czasem opisy Rzeczypospolitej stały się coraz bardziej pozbawione emocji, przyjmując formę naukowego badania. J. Borm z kolei zwrócił uwagę na kwestie gatunkowe oraz *point of view*, które narzucały autorowi relacji z podróży określone formy wyrazu i postawy. Koniecznie trzeba także zadać pytanie, czy podróżnik znał język odwiedzanego kraju, czy był uzależniony od pośrednictwa tłumacza, który stanowił jeszcze jedną barierę między podróżującym a opisywanym światem. Prof. Jarosław Dumanowski (UMK, Toruń) zwrócił J. Bormowi uwagę na fakt, że listy Pierre'a de Noyers zostały około 1860 r. wydane przez Ludwika Nabelaka. Dr Dariusz Milewski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa) zwrócił się do referentów z pytaniem o wartość badawczą opisu podróży i stosunek, w jakim stoi on do opisywanego świata i stereotypów, jakimi posługuje się podróżnik. W odpowiedzi W. Zientara zauważył, że badacz niestety często nie dysponuje niezbędnymi mu informacjami, wiedzę o odwiedzanym kraju czerpano bowiem nieraz z prasy, w przypadku której często brak informacji o autorze i źródłach, z których on korzystał.

W kolejnym referacie – „Alphonse Toussaint Joseph Fortia de Piles et Louis de Boisgelin de Kerdu: Regards croisés de deux nobles émigrés sur une Pologne en train de disparaître” – prof. Michel Figeac (Université Michel de Montaigne Bordeaux 3) zaprezentował sylwetki dwóch Francuzów podróżujących do Rzeczypospolitej na przełomie XVIII i XIX w., którzy musieli opuścić swoją ojczyznę z przyczyn politycznych. Brakowi przygotowania towarzyszyła w ich przypadku otwartość na nowe i ciekawość świata. Ich wrażenia z Polski cechowało zainteresowanie obcym krajem, jego kulturą i życiem mieszkańców oraz podziwem dla takich elementów świata nauki, jak królewska biblioteka. W ich relacjach nie brakuje jednak także stereotypowego podejścia do stanu polskich dróg i anarchii szlachty oraz krytyki polskiego ustroju.

Odm inną podróż zaprezentował prof. Géraud Poumarède (Université Michel de Montaigne Bordeaux 3). Jego referat pt. „Antoine de Lumbres, un ambassadeur français en Pologne au temps de la Première Guerre du Nord (1656–1660)” przybliżył słuchaczom postać Antoine'a de Lumbres, francuskiego dyplomaty w służbie kardynała Mazarina. Jego zadanie polegające na uniemożliwieniu zbliżenia między Rzeczpospolitą i Habsburgami pozwoliło mu uzyskać wgląd w istotę państwa polskiego, choć na stworzony przez niego obraz Polski wpływ miały bezsprzecznie opinie powzięte jeszcze przed podróżą. Szlachta, która miała według de Lumbres'a stanowić duszę kraju, była dla dyplomaty przeszkodą na drodze do pełnej realizacji celu, a ustrój negatywnie kontrastował w jego opinii z absolutystycznymi rządami we Francji.

Po wysłuchaniu obu wystąpień S. Roszak zauważył, że przedstawieni podróżnicy pochodzili z odmiennych środowisk, a swoją wiedzę o Polsce czerpali z różnych źródeł. G. Poumarède podkreślił, że de Lumbres był niezwykle postacią i naocznym świadkiem

wielu z opisywanych przez siebie wydarzeń, co jego dzieło czyni jeszcze ciekawszym badawczo. M. Figeac z kolei zaznaczył, że Joseph Fortia de Piles pozytywnie przedstawiał ustroj państwa, z którego sam pochodził, a więc absolutystycznej Francji. W. Zientara zwrócił uwagę na piśmiennictwo nuncjuszy papieskich oraz francuskich rezydentów w Gdańsku, do których dostęp jest niejednokrotnie utrudniony z powodu nieznamości języka. J. Dumanowski za wart odnotowania uznał fakt, że powszechnie krytykowana mieszana forma rządów w Rzeczypospolitej umożliwiła jej przetrwanie „potopu szwedzkiego”.

W swoim wystąpieniu pt. „La République nobiliaire aux yeux des précepteurs français dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle” dr Wojciech Sajkowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań) skoncentrował się na działalności francuskich preceptorów polskiej szlachty. W centrum jego rozważań znaleźli się César Felicité Pyrrhys de Varille, wychowawca synów i wnuka Barbary Sanguszkowej, oraz Louis-Antoine Caraccioli, preceptor rodu Rzewuskich. Ich działalność miała charakter nie tylko pedagogiczny, ale i polityczny. Wypowiadali się oni na temat właściwego wychowania oraz odpowiedniej formy rządów w Rzeczypospolitej. Pozostawione przez nich dzieła są świadectwem ich wglądu w istotę polskiej państwowości i cechy polskiej szlachty, co też podkreślał referent.

Autorka referatu pt. „Un regard sur la Pologne: Les réjouissances populaires pour les mariages royaux de 1725 et 1747, une alliance polonaise au service d’une glorieuse monarchie”, mgr Pauline Valade (Université Michel de Montaigne Bordeaux 3), poddała badaniu opisy uroczystości ślubnych Marii Leszczyńskiej i Ludwika XV oraz Marii Józefiny, córki króla Polski i elektora saskiego Augusta III, z delfinem Ludwikiem Ferdynandem de Bourbon. W obu przypadkach czytelnik ma do czynienia z traktatami o charakterze politycznym, stwierdziła referentka, z wydarzeniami, do których zarówno opinia publiczna, jak i członkowie zainteresowanych rodzin byli nastawieni negatywnie. W związku z tym niezwykle ważne okazały się działania propagandowe francuskiej dyplomacji, która zatrioszczyła się o okazałą i bogatą w symbole oprawę zaślubin. Ceremoniał miał nie tylko pozyskać opinię publiczną dla panny młodej, ale i podkreślał rolę zawartych w ten sposób sojuszy na arenie międzynarodowej.

Dyskusję rozpoczął S. Roszak, pytając o wpływ, jaki Louis-Antoine Caraccioli miał na wychowanków z rodu Rzewuskich. W. Sajkowski stwierdził, że oddziaływanie było obustronne. W trakcie dyskusji słuchacze i referenci doszli do wspólnego wniosku, że często niepowodzenie we własnej ojczyźnie stanowiło impuls do podróży. D. Milewski zwrócił uwagę P. Valade, że warte zbadania byłyby reakcje dworów rosyjskiego i austriackiego na omwiane zaślubiny, przy czym Valade stwierdziła, że badacz nie ma tu do czynienia ze szczególnie żywym zainteresowaniem prasy tymi wydarzeniami.

Temat sztuki i mecenatu artystycznego podjęła mgr Maja Baran (Uniwersytet Gdański). W referacie pt. „The artistic patronage of the catholic church of Warmia in the travel accounts of the early modern period (17th and 18th century)” skupiła się ona na opisie dzieł sztuki i architektury sakralnej na Warmii. Obok siedemnastowiecznych podróży o charakterze czysto edukacyjnym, które opisywały świat w sposób pozbawiony emocji i skonwencjonalizowany, M. Baran zaprezentowała opisy podróży, w których o sztuce sakralnej Warmii sformułowano opinie wartościujące, a więc pisma Johanna Bernoulliego i Ernsta von Lehndorffa. Podczas gdy pierwszy z nich pozostawił po sobie szczegółowe uwagi o dziełach sztuki na Warmii, drugi skoncentrował się na postaci biskupa Ignacego Krasickiego jako mecenasa sztuki. M. Baran określiła badane piśmiennictwo podróżnicze jako ważne źródło wiedzy o sztuce sakralnej omawianego regionu, które szczególnie w obliczu strat

wojennych stanowi dla badacza nieocenioną skarbnicę informacji, przy czym zawsze należy uwzględnić także kwestie gatunkowe i skonwencjonalizowane podejście podróżników do przedmiotu ich obserwacji.

Zakończenie pierwszego dnia konferencji stanowił referat dr Agnieszki Samsel pt. „Le voyage de la reine Marie Leszczyńska en 1725 de Strasbourg à Fontainebleau”, w którym zaprezentowany został opis podróży młodej królowej pióra Mademoiselle de Clermont (Marie Anne de Bourbon). Ten chronologicznie spisany dziennik A. Samsel określiła jako niezwykle ciekawe i warte zbadania źródło wiedzy o przebiegu podróży, ceremoniale, ale także dzieło propagandowe, które wpłynęło na sposób donoszenia o wydarzeniach przez prasę. W. Zientara nawiązał w dyskusji do tego sformułowania A. Samsel, pytając, czy tekst powstał na zamówienie. Referentka potwierdziła to przypuszczenie pytającego, zwracając uwagę na sposób przedstawienia królowej jako osoby dobrej i zdolnej do aktów miłosierdzia, co należy rozpatrywać w kontekście negatywnego stosunku opinii publicznej do panny młodej.

Drugi dzień konferencji otworzył wykład prof. Jarosława Dumanowskiego (UMK, Toruń) „Smak podróży. Francuzi o polskim jedzeniu w XVII i XVIII wieku”. Referent określił literaturę podróżniczą jako istotne, ale nie najważniejsze źródło wiedzy o kulturze kulinarnej i potrawach, ponieważ tę funkcję mogą spełniać książki kucharskie i zachowane przepisy, ale jako dokument obrazujący zmiany kulturowe i przemianę wrażliwości. Zdaniem J. Dumanowskiego podejście Jeana Le Labourea, Charlesa Ogiera czy Guillaume’a le Vasseura de Beauplana, którzy na polską kulturę kulinarną reagowali ze zdziwieniem i zaskoczeniem, wynikało przede wszystkim z innej organizacji posiłków w Rzeczypospolitej oraz odmienności wzorców żywieniowych. Otwarcie się Polski na Zachód miało w XVIII w. doprowadzić do europeizacji polskiej kuchni oraz wytworzenia ogólnoeuropejskich wzorców żywieniowych, co znalazło swój wyraz w opisach podróży, które pozostawili po sobie Francuzi odwiedzający Polskę.

W tematykę kulinarną wpisał się również referat dr Doroty Lewandowskiej (UMK, Toruń) „Polish drinking as perceived by French and German travelers in the 17th and 18th centuries”. Jej antropologiczne podejście do tematu zaowocowało zbadaniem opinii podróżników z Francji i Niemiec o polskiej kulturze picia, przy czym w centrum badania znalazło się piśmiennictwo podróżnicze. W opinii D. Lewandowskiej przedstawienia polskiego picia można określić jako stereotypowe i skonwencjonalizowane, oparte na przekonaniu o panujących w Rzeczypospolitej anarchii i chaosie. Niezależnie od pochodzenia podróżnika opisy miały zostać poddane silnej rytualizacji i teatralizacji, towarzyszyć im miały próby racjonalizacji obserwowanych zjawisk, jak np. powiązanie skłonności Polaków do alkoholu z surowością klimatu Rzeczypospolitej. Schematyczny sposób pisania o polskim pijaństwie miał, według D. Lewandowskiej, utrzymać się także w XVIII w., mimo że zmianie uległy wzorce żywieniowe.

Istotnym uzupełnieniem wystąpień J. Dumanowskiego i D. Lewandowskiej był referat mgr Marty Sikorskiej i mgr Aleksandry Chacińskiej (UMK, Toruń), które zanalizowały przepisy „auf polnische Art” i „à la polonaise” spisane w książkach kucharskich XVII i XVIII w. Jak podkreśliła M. Sikorska, skłonność do stosowania intensywnych, kontrastujących ze sobą przypraw, element charakterystyczny dla kuchni średniowiecznej i renesansowej, oraz spożywanie dużej ilości ryb wynikające z długości postów w Polsce, uważano w Niemczech za podstawową cechę polskiej kuchni. Długie trwanie wyniesionych ze średniowiecza przyzwyczajęń żywieniowych znalazło swój wyraz w przepisach „auf polnische

Art” w niemieckich książkach kucharskich. Z kolei we francuskich przepisach z Polską kojarzono przewagę potraw z ryb słodkowodnych oraz surowe przepisy postne, jak podkreśliła A. Chacińska.

W kręgu wzorców zachowań pozostała dr Joanna Kodzik (Universität Potsdam), której referat pt. „Zeremoniell am polnischen und französischen Hof in der »Einleitung zur Ceremoniell-Wissenschaft« von J. B. von Rohr” bazował na tezie, że nauka o ceremoniale jest podobna do opisów podróży, ponieważ oba gatunki oparte są na obserwacji i konstruują modele wyjaśniające istotę obserwowanych zjawisk. Dzieło Juliusa Bernharda von Rohra miało, według J. Kodzik, stanowić szczytowe osiągnięcie nauki o ceremoniale i jest ważnym źródłem wiedzy o polskim dworze, jego cechach i sposobie, w jaki był opisywany.

Nawiązując do wypowiedzi D. Lewandowskiej, D. Milewski zaznaczył w dyskusji, że picie jest zjawiskiem złożonym i w kulturach Europy Wschodniej traktowane było jako element spajający wspólnotę, łączący z zaświatami oraz potwierdzający dobre zamiary i szczęście pijącego. D. Lewandowska podkreśliła, że kultura picia musi zawsze być rozpatrywana w perspektywie europejskiej oraz wymaga uwzględnienia zmieniających się wzorców żywieniowych nie tylko w opisywanej kulturze, ale i w kulturze podróżnika. J. Borm zgodził się z tym stwierdzeniem i zaznaczył, że konieczne są badania porównawcze nad kulturą picia. W. Zientara postawił pytanie, czy podróż należy traktować jako cel sam w sobie, czy raczej centralnym jej punktem jest cel, do którego zmierza podróżnik. Ze względu na to, że pytanie dotyczyło tekstów francuskojęzycznych, odpowiedzi udzielił G. Poumarède, akcentując fakt, iż opisy podróży francuskich dyplomatów do Polski nie mogą być traktowane jako teksty o charakterze osobistym, prezentujące prywatne wrażenia, a prof. J. Borm ponownie zwrócił uwagę na konieczność uwzględnienia w trakcie badań kwestii gatunkowych oraz kontekstu historycznego. J. Dumanowski zgodził się z tym, zaznaczając, że w przypadku pesymistycznych opisów podróży po Polsce francuskich podróżników uwzględnienia wymaga fakt, iż byli oni zazwyczaj uciekinierami z własnej ojczyzny.

Organizatorzy konferencji wyrazili nadzieję, że podobne inicjatywy wspierające wymianę doświadczeń między polskimi, niemieckimi i francuskimi badaczami piśmiennictwa podróżniczego będą kontynuowane. Szczególne podziękowania skierowano pod adresem Muzeum Pałacu w Wilanowie, którego pracownicy dbają o udostępnianie wyników badań naukowych szerokiej publiczności, czego wyrazem ma się stać planowany tom pokonferencyjny w języku polskim.

Anna Mikołajewska (Toruń)